

Бурмака М.О.,

кандидат економічних наук,
член Державної комісії з цінних паперів
та фондового ринку України

Борисюк К.М.,

начальник відділу управління ліквідністю
та позиціями казначейства фінансового департаменту
БАТ "ВТБ Банк"

КОНВЕРТАЦІЯ ВАЛЮТНИХ ІПОТЕЧНИХ КРЕДИТІВ ЯК ЗАСІБ ПОЛІПШЕННЯ ПЛАСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ В УМОВАХ КРИЗИ

Розглянуто один із варіантів рефінансування валютних кредитів — механізм конвертації в національну валюту кредитів, виданих в іноземній валюті. Висвітлено зарубіжний досвід країн, які використовували цей механізм для збереження платоспроможності населення й підтримки ліквідності банківської системи, та результати його застосування. Запропоновано рекомендації щодо ефективного функціонування механізму конвертації в Україні.

The article deals with one of the variants for refinancing currency credits — mechanism of conversion of credits into the national currency given in foreign currency. The authors elucidate the foreign experience of countries which used this mechanism for preserving the population's solvency and supporting liquidity of the banking system and results of its application. Recommendations are offered as to the effective functioning of conversion mechanism in Ukraine.

Ключові слова: механізм конвертації, рефінансування валютних кредитів, іпотечне кредитування, кредитоспроможність позичальників.

Тенденції на світовому фінансовому ринку продовжують негативно впливати на економіку нашої країни. Різне знецінення гривні відносно провідних світових валют і відповідне стрімке зростання реальної вартості кредитів створило передумови для запровадження механізму конвертації валютних кредитів у національну валюту. Крім того, загроза масштабних неплатежів із боку позичальників створює додатковий стимул для розробки й запровадження такого механізму вітчизняними банками. Водночас важливою проблемою, яка потребує розв'язання, є виконання банками валютних зобов'язань перед нерезидентами.

Незважаючи на те, що іпотечне кредитування є однією з важливих складових стабільного зростання нашої країни, дослідженню проблем щодо стану розвитку іпотечного кредитування у кризовий період приділено мало уваги. Окремі аспекти реструктуризації кредитних портфелів банків, у тому числі іпотечних, досліджують такі науковці, як В. Міщенко, В. Крилова, М. Ніконова.

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду функціонування механізму конвертації, результати застосування його у країнах, які використовували такий різновид рефінансування, та розробка рекомендацій щодо застосування цього механізму банками України.

© Бурмака М.О., Борисюк К.М., 2010

Механізм конвертації валютних кредитів у національну валюту є одним із різновидів рефінансування, в якому задіяні і кредитори, і позичальники. Оскільки необхідність такої конвертації викликана різким знеціненням національної валюти до провідних світових валют і зниженням доходів населення, безпосередню участь у цьому процесі повинна брати й держава. На сьогодні обсяг виданих населенню кредитів у національній валюті становить близько 30 % від загальної заборгованості фізичних осіб, і в основному це — споживчі кредити або кредити на придбання автомобілів. Решта припадає на кредити в іноземній валюті — здебільшого довгострокові кредити на придбання житла й автомобілів. Таке співвідношення портфеля кредитів в іноземній і національній валютах є свідченням значної залежності якості активів банків від курсової та валютної політики, яку проводить держава.

Щоб об'єктивно оцінити доцільність проведення конвертації в Україні, шляхи її застосування, а також можливі наслідки, варто вивчити зарубіжний досвід країн, які запровадили цей механізм. Водночас зарубіжний досвід може бути використано при розробці вітчизняного механізму конвертації.

На сьогодні світовий досвід налічує декілька сценаріїв конвертації валютних кредитів у національну валюту, зокрема, аргентинський, угорський, російський.

Аргентина застосувала механізм конвертації (“песифікацію”) під час кризи 2002 року. Конвертація внутрішнього державного і приватного боргів мала примусовий характер: комерційні банки здійснювали конвертацію депозитів у песо за новим курсом (1,4 песо за 1 дол. США), тоді як зобов'язання за кредитами — за старим курсом (1 песо за 1 дол.). Уряд змушений був емітувати облігації для компенсації банкам втрат, викликаних такою конвертацією¹.

Результати конвертації для Аргентини: “песифікація” мала обмежений позитивний ефект, проте спричинила низку тривалих негативних наслідків:

- недокапіталізація й підрив довіри до банків, а також значні фінансові втрати (конверсія коштувала банкам близько 30 млрд дол. США);
- різке скорочення кредитування приватного сектору в посткризовий період (до 15 % у 2003 році);
- вплив капіталу з Аргентини;
- на тривалий час країна була позбавлена доступу до світового фінансового ринку (фактично до 2006 року).

Наприкінці 2008 року конвертацію валютних кредитів здійснила Угорщина. Механізм конвертації базувався на принциповій угоді, яка дозволяла реалізувати відносно гнучкий підхід (залежно від конкретної ситуації в банках та у позичальників). Згідно з домовленостями позичальники могли звернутися з проханням конвертувати (до кінця 2008 року — без додаткової платні) свої валютні позики в позики, деноміновані в угорських форинтах, а також подовжити термін погашення

¹ Міщенко В., Крилова В., Ніконова М. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні // Вісник НБУ. — 2009. — № 5. — С. 14.

своїх позик без додаткових стягнень у разі, якщо щомісячні виплати за кредитами істотно збільшуються. Фізичним особам — позичальникам, які стикнулися з проблемами при погашенні кредитів, особливо тим із них, які втратили роботу, тимчасово полегшували умови виплати позики. Процентна ставка за конвертованими кредитами встановлювалася на рівні не нижче, ніж ставки за діючими кредитами в національній валюті.

Паралельно з конвертацією Національний банк Угорщини та уряд країни зобов'язалися посилити банківський нагляд, провести рекапіталізацію банків, сприяти розширенню ресурсної бази банків, підтримувати високий рівень процентних ставок².

Результати конвертації для Угорщини. Одним із безпосередніх наслідків таких заходів є різке скорочення або відмова банків від роздрібного кредитування в іноземній валюті. Водночас завдяки комплексу вжитих заходів і міжнародній допомозі спостерігається стабілізація курсу форинта.

У грудні 2008 року в Російській Федерації першим банком, що запропонував своїм клієнтам механізм конвертації, став банк “ВТБ24”, який розпочав здійснювати реструктуризацію валютних кредитів шляхом їх конвертації в національну валюту. Конвертація здійснювалася за комерційним курсом, що діяв у банку на момент ухвалення рішення щодо конвертації такого кредиту, та за актуальною на момент конвертації ставкою кредитів у російських рублях. При цьому позичальники повинні були сплатити разову комісію банку за проведення конвертації та за переоцінку майна, яке є предметом застави³.

На початку 2009 року в Російській Федерації ще один державний банк — “Сбербанк России” — запропонував своїм клієнтам здійснити конвертацію валютних кредитів. Умови конвертації, які запропонував банк своїм клієнтам, є аналогічними умовам, запропонованим банком “ВТБ24”.

Результати конвертації для Російської Федерації. Макроекономічні наслідки конвертації ще не визначено. У Росії, як і в Угорщині, спостерігається скорочення або відмова банків від роздрібного кредитування в іноземній валюті. Станом на 01.12.2008 сума заборгованості за кредитами, виданими “Сбербанком России” в іноземній валюті, становила близько 43 млрд руб. (4,3 % від загального портфеля заборгованості фізичних осіб), у банку “ВТБ24” — близько 250 млрд руб. (або 20 %)⁴. У зв'язку з тим, що значна частка пасивів банків складається з валютних запозичень, істотне збільшення активів у національній валюті після девальвації рубля і проведення конвертації призводить до виникнення збитків від переоцінки, тому банки вдаються до часткової компенсації своїх ризиків, встановлюючи додаткові комісії за конвертацію.

² Міщенко В., Крилова В., Ніконова М. Знач. праця.

³ Сбербанк приступив к конвертации кредитов: [Електр. ресурс]. — <http://www.rokf.ru/credits/2009/01/13/085522.html>.

⁴ Там само.

Враховуючи результати аналізу зарубіжного досвіду застосування конвертації, на нашу думку, основними принципами функціонування такого механізму в Україні мають бути:

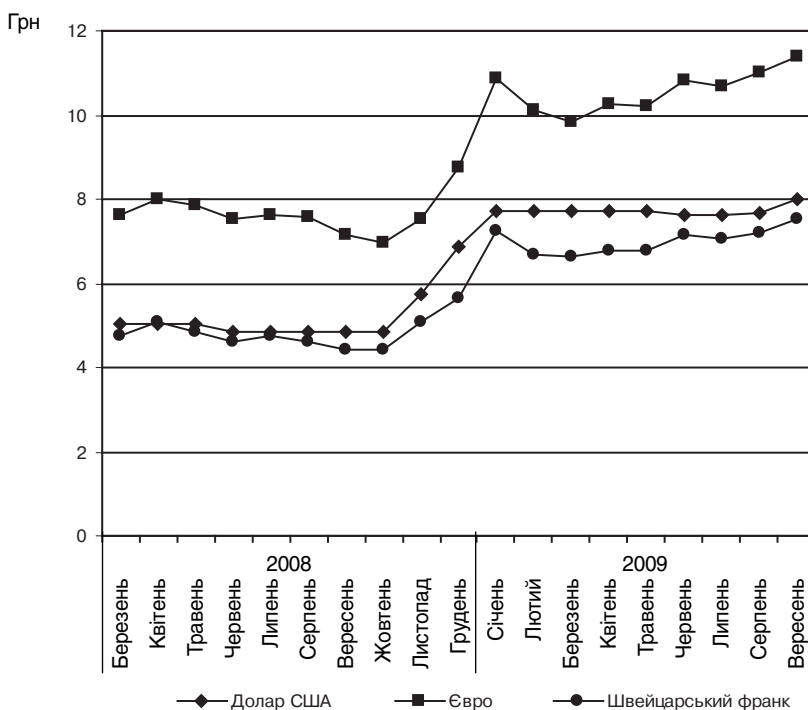
- орієнтація на конвертацію кредитів або виплат за кредитами на тимчасовій основі (при цьому проценти за конвертованими кредитами не повинні бути нижчими, ніж за гривневими позиками);
- добровільність конвертації;
- розгляд можливості поширення права на конвертацію за кредитами як фізичних, так і юридичних осіб;
- створення системи, яка б дала змогу забезпечити розподіл витрат між трьома основними сторонами — кредиторами (банками), позичальниками й державою — із застосуванням компенсації частини витрат банкам і забезпеченням виконання ними функції кредитування економіки.

В Україні значні обсяги банківських кредитів було надано в іноземній валюті: станом на кінець вересня 2008 року (тобто приблизно на початку девальвації гривні) вартість наданих фізичним та юридичним особам, крім інших фінансових установ, валютних кредитів становила 288,7 млрд грн (понад 50 % від загальних обсягів виданих кредитів). При цьому кредити в іноземній валюті фізичним особам становили 132,4 млрд грн еквівалентно проти 81,2 млрд грн, виданих у національній валюті. Вибір на користь кредитів в іноземній валюті було зумовлено різницею у процентних ставках за кредитами: так, на початок 2008 року середня ставка процента за кредитами в іноземній валюті становила 10,9 % проти 14,6 % у національній валюті. Водночас очікування ринку свідчили про перспективу незмінності обмінного курсу гривні до долара США. Ці очікування ґрунтувалися, зокрема, на Основних засадах грошово-кредитної політики НБУ на 2008 рік, де обмінний курс гривні до долара США було зафіксовано в межах валютного коридору 4,95—5,25 грн за долар.

Ситуація різко погіршилася внаслідок знецінення гривні, яке розпочалося з середини вересня 2008-го. До кінця року українська валюта знецінилася на 38 % порівняно з серединою 2008 року (рис.) та на 65 % — порівняно з курсом продажу готівкової іноземної валюти в обмінних пунктах банків. Відповідно за цей час вартість виданих фізичним та юридичним особам кредитів у гривнях зросла майже на 38 % (до 400 млрд грн). У гривневому еквіваленті також істотно зросли платежі за процентами, які щомісяця необхідно сплачувати за валютними кредитами позичальникам, тоді як доходи населення значно зменшилися через девальвацію гривні та скорочення фактичної заробітної плати.

Очікування на кінець 2009-го — 2010 рік також є песимістичними як щодо зміни реального ВВП, рівня безробіття, доходів населення, так і щодо подальшого знецінення курсу гривні. За таких умов у позичальника є стимул до конвертації, альтернативою якій є дефолт.

Розглянемо механізм конвертації, який пропонує ВАТ “ВТБ Банк” своїм позичальникам — фізичним особам, які здійснили придбання нерухомості у кредит.

Джерело: за даними НБУ.

Рис. Офіційний обмінний курс гривні до провідних іноземних валют

Банк розробив чотири основні іпотечні продукти для кредитування фізичних осіб і має у портфелі близько 1000 валютних іпотечних кредитів⁵, загальна заборгованість за якими становить 62,2 млн дол. США, або 497 млн грн, і які, теоретично, можуть бути конвертовані в національну валюту (табл. 1). Середньозважена ставка за такими кредитами становить 13,3%.

Таблиця 1. Обсяг іпотечних кредитів, наданих у доларах США “ВТБ Банком”

Назва продукту	Кількість, од.	Сума заборгованості, млн дол. США	Еквівалент заборгованості, млн грн
Іпотечний кредит на купівлю житла	565	43,75	350,28
Іпотечний кредит на ремонт і відновлення житла	30	0,70	5,58
Іпотечний кредит на власні потреби	363	15,68	125,57
Іпотечний кредит за програмою “Іпотека. Готове житло”	17	2,07	16,54
Усього	975	62,20	497,97

Джерело: складено авторами.

⁵ З даної вибірки виключено клієнтів, які здійснили погашення кредитної заборгованості понад 80% (23 клієнта, заборгованість яких становить 325 тис. дол. США).

Фінансова криза й девальвація національної валюти спонукали “ВТБ Банк”, як і більшість банків України, розробити й запропонувати своїм позичальникам програму з рефінансування — зміну валюти кредитування. Курс, за яким здійснюється конвертація валютних позик, є ринковим і діє на момент укладення нової кредитної угоди, процентну ставку встановлено на рівні 19 %.

Спробуємо визначити вплив зміни курсу і процентної ставки на розмір щомісячного платежу за кредитом (табл. 2). За основу розрахунку суми щомісячного платежу було взято суму кредиту в розмірі 100 000 дол. США зі строком кредитування 160 місяців, метод погашення кредиту — ануїтетний.

Згідно з отриманими розрахунками найприйнятнішим курсом для позичальників є офіційний курс НБУ, в іншому разі їм буде вигідніше придбавати іноземну валюту на валютних аукціонах, які проводить НБУ. У разі якщо НБУ скасує валютні аукціони або знижуватиме курс національної валюти до рівня провідних валют світу, це загрожуватиме масштабними неплатежами з боку позичальників.

Щоб зрозуміти, до якого рівня “ВТБ Банк” може підвищити процентну ставку й наскільки така ставка буде прийнятною для позичальника, проаналізуємо залежність процентної ставки й курсу переведення кредиту з іноземної валюти в національну (табл. 3). Ряд побудовано виходячи з умови, що сума щомісячного платежу становить 1256 дол. США за курсом конвертації на рівні курсу аукціону, який проводить НБУ для позичальників — фізичних осіб.

Як видно з табл. 3, збільшення процентних ставок за умови зростання курсу валют є великим тягарем для позичальників, оскільки в разі подальшої девальвації національної валюти конвертація спричинить подорожчання кредиту. Нагадаємо також, що різка девальвація національної валюти негативно вплинула на платоспроможність позичальників. Так, середнє значення РПІ (Pay-to-Income) — показника, що визначає співвідношення щомісячної плати за кредитом і процентами до сукупного щомісячного доходу, у ВАТ “ВТБ Банк” на момент надання іпотечних кредитів становило 70 %, а з урахуванням інфляції, яка в середньому становила 20 %, — 76,5 %. На сьогодні цей показник дорівнює 110,9 %, з урахуванням інфляції — 121,3 % (табл. 4). Це свідчить про те, що було порушено стандарти й норми іпотечного кредитування, результатом чого стало виникнення проблем із платоспроможністю позичальників. Така ситуація є типовою для всіх банків України. Для того щоб зберегти кредитоспроможність позичальників, на нашу думку, “ВТБ Банк” має частину витрат взяти на себе і проводити конвертацію не за ринковим курсом, а за курсом НБУ, при цьому запропонувати на два роки пільгову ставку кредитування на рівні 12 %. Це дасть можливість знизити боргове навантаження на позичальників і спонукатиме їх до дострокового погашення кредиту.

Разом із зростанням заборгованості позичальників перед банками у банків, своєю чергою, зростає заборгованість за зовнішніми зобов'язаннями у гривневому

Таблиця 2. Вплив зміни курсу на розмір щомісячного платежу за кредитами в розрізі процентних ставок

Умова	Розмір процентної ставки, %												
	12,0	12,5	13,3	14,3	15,3	16,3	17,3	19					
Сума щомісячного платежу, дол. США	1256	1287	1338	1402	1468	1536	1604	1723					
Сума щомісячного платежу за курсом 5,05, грн	6343	6499	6757	7080	7413	7757	8100	8701					
Сума щомісячного платежу за курсом 7,7, грн	9671	9910	10 303	10 795	11 304	11 827	12 351	13 267					
Збільшення щомісячного платежу до курсу 7,7, грн	3328	3411	3546	3715	3891	4070	4251	4566					
Збільшення щомісячного платежу у відношенні до курсу 5,05, %	52,5	53,8	55,9	58,6	61,3	64,2	67,0	72,0					
Сума щомісячного платежу за курсом 8,0, грн	10 048	10 296	10 704	11 216	11 744	12 288	12 832	13 784					
Збільшення щомісячного платежу до курсу 8,0, грн	3705	3797	3947	4136	4331	4531	4732	5083					
Збільшення щомісячного платежу у відношенні до курсу 5,05, %	58,4	59,9	62,2	65,2	68,3	71,4	74,6	80,1					
Сума щомісячного платежу за комерційним курсом 8,65, грн	10 864	11 133	11 574	12 127	12 698	13 286	13 875	14 904					
Збільшення щомісячного платежу до курсу 8,65, грн	4521	4634	4817	5047	5285	5529	5775	6203					
Збільшення щомісячного платежу у відношенні до курсу 5,05, %	71,3	73,1	76,0	79,6	83,3	87,2	91,0	97,8					
Сума щомісячного платежу за умови купівлі іноземної валюти на аукціонах НБУ за курсом 8,01, грн	10 061	10 309	10 717	11 230	11 759	12 303	12 848	13 801					
Збільшення щомісячного платежу до курсу 8,01, грн	3718	3810	3960	4150	4346	4546	4748	5100					
Збільшення щомісячного платежу у відношенні до курсу 5,05, %	58,6	60,1	62,4	65,4	68,5	71,7	74,9	80,4					

Джерело: складено авторами.

Таблиця 3. Залежність процентної ставки й курсу переведення кредиту в національну валюту

Процентна ставка, % річних	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12
Курс конвертації, грн за дол. США	4,83	5,01	5,19	5,39	5,60	5,83	6,07	6,32	6,60	6,90	7,22	7,56	7,71	8,01

Таблиця 4. Вплив зміни курсу долара США на показник РТІ

Курс (грн за дол. США)	Зміни значення показника РТІ залежно від розміру кредиту, %	Зміни значення показника РТІ з урахуванням річного рівня інфляції, %
5,05	70,0	76,5
7,0	97,0	106,1
7,5	103,9	113,7
7,7	106,7	116,7
8,0	110,9	121,3
8,65	119,9	130,0

еквіваленті. Крім того, заборгованість банків перед резидентами за депозитами в іноземній валюті становить близько 39 млрд дол. США, що також зумовлює значну потребу банків у валюті. Ця проблема теж має бути розв'язана одночасно з конвертацією валютних кредитів, оскільки під час проведення конвертації валютний ризик автоматично перекладається з позичальника на банк. У цьому разі важливим інструментом є проведення НБУ валютних інтервенцій під забезпечення виконання зовнішніх зобов'язань перед нерезидентами.

З огляду на вищевикладене, механізм конвертації може бути застосовано не лише для позичальників — фізичних осіб, а й для позичальників — юридичних осіб, які не мають надходжень у іноземній валюті. На коротко- й середньострокові (до п'яти років) кредити підприємств припадає понад 40 % виданих валютних кредитів, тобто вчасне повернення за ними може стати важливим чинником поліпшення ситуації з ліквідністю вітчизняної банківської системи. Загальна сума кредитів, яку повинні будуть погасити підприємства протягом 2009 року, становить близько 17 млрд дол., а фізичні особи — близько 5 млрд. Отже, запобігання масштабному дефолту за платежами з боку позичальників підвищуватиме зацікавленість банків запроваджувати конвертацію. При цьому, з точки зору банків, втрати від конвертації не повинні перевищувати потенційних втрат у разі масштабного припинення виплат за наданими кредитами. З точки зору позичальників, курс конвертації та ставка за новим кредитом не повинні перевищувати граничних значень, оскільки це може призвести до масштабних неплатежів і за кредитами в національній валюті.

На нашу думку, при застосуванні механізму конвертації слід дотримуватися таких правил:

— уникати адміністративної (примусової) конвертації кредитів і депозитів (за аргентинським сценарієм), оскільки вона може стати руйнівною для банківської системи;

— не чинити додаткового фіскального навантаження на позичальника, який уже перебуває під тиском кризи;

— здійснювати конвертацію кредитів не лише позичальників — фізичних осіб, а й юридичних осіб, що не мають валютних надходжень;

— запроваджувати новий підхід до процентних ставок за конвертованими кредитами, а саме перехід від фіксованої ставки до плаваючої. При цьому позичальник, який отримав кошти в іноземній валюті, не повинен опинитися у кращих умовах порівняно із позичальником, який має кредит у національній валюті;

— курс конвертації має бути встановлено на рівні курсу НБУ на момент конвертації;

— застосовувати пільговий період кредитування;

— визначити коло осіб, які можуть розраховувати на деякі пільги при конвертації (наприклад, групи, найбільш вразливі до кризи, такі як державні службовці, особи, які втратили роботу внаслідок скорочення, та ін.).

Вищенаведені заходи мають сприяти:

— поверненню кредитів і вчасному обслуговуванню боргу позичальником;

— мінімізації впливу валютного ризику на кредиторів і позичальників;

— оздоровленню банківської системи.

Функціонування механізму конвертації потребує великих зусиль від НБУ, завданням якого є активна співучасть у процесі конвертації кредитів шляхом:

— участі у рефінансуванні банків, які здійснюють конвертацію кредитів;

— проведення валютних інтервенцій для банків, які мають заборгованість перед нерезидентами і значний портфель конвертованих кредитів;

— сприяння забезпеченню банків ліквідністю іноземної валюти для погашення зовнішніх зобов'язань;

— проведення роз'яснювальної роботи з громадськістю й банківськими колами щодо невідкладного характеру таких заходів;

— жорсткого контролю з боку НБУ банків, які здійснюють придбання валюти на міжбанківському валютному ринку й використання грошових коштів, отриманих як рефінансування;

— здійснення інших заходів, пов'язаних із компенсацією втрат банкам, які провели конвертацію кредитів (наприклад, через тимчасове зменшення норм резервування за позиками, які конвертуються, або зменшення резервів за такими операціями).

Таким чином, перелічені заходи дадуть можливість здійснити розподіл втрат за валютними кредитами між трьома сторонами: банками, позичальниками й державою. Крім того, банки змушені будуть абсорбувати частину втрат, пов'язаних із

конвертацією, проте ці втрати не повинні перевищувати втрат банків у разі масштабної неплатоспроможності позичальників.

Механізм конвертації валютних кредитів у національну валюту є складним процесом, у якому задіяно декілька учасників: кредитори, позичальники, держава. Кредити населенню в іноземній валюті становлять близько 70 % від загальної заборгованості фізичних осіб, що свідчить про значну залежність якості активів банків від курсової й валютної політики держави. В Україні значні обсяги банківських кредитів було надано в іноземній валюті. Вибір на користь кредитів у іноземній валюті зумовлено різницею у процентних ставках за кредитами. Водночас очікування ринку свідчили про перспективу незмінності обмінного курсу гривні щодо долара США, які ґрунтувалися, зокрема, на Основних засадах грошово-кредитної політики Національного банку України.

Щоб механізм конвертації спрацював, він має базуватися на добровільній основі. Якщо банками буде прийнято рішення щодо конвертації валютних кредитів у національну валюту, до цього механізму повинна залучитись і держава. НБУ має посилити банківський нагляд, провести, за необхідності, рекапіталізацію банків і сприяти розширенню їх ресурсної бази шляхом надання їм середньострокового рефінансування і продажу іноземної валюти для задоволення вимог зовнішніх кредиторів.